

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Історичні науки

Том 35 (74) № 4 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Головний редактор:

Попов Вячеслав Жанович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри соціології Київського національного університету імені Вадима Гетьмана

Члени редакційної колегії:

Біла Світлана Ярославівна – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Городня Наталія Данилівна – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Гриценко Галина Зеновійвна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Каганов Юрій Олегович – доктор історичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи Запорізького національного університету;

Каспрук Ігор Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій, проректор з міжнародних зв'язків та проєктної діяльності Львівського університету бізнесу та права;

Кінашук Олексій Дмитрович – аспірант кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету, член Запорізького наукового товариства імені Я.П. Новицького, член Українського товариства з дослідження вісімнадцятого століття;

Козій Олександр Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Космина Віталій Григорович – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Мальчин Юрій Макарович – доктор історичних наук, почесний професор Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Петренко Ірина Миколаївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та суспільних наук Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»;

Русначенко Анатолій Миколайович – доктор історичних наук, професор, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Чеканов Всеволод Юрійович (відповідальний секретар) – кандидат історичних наук, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Чирко Богдан Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Blagovest Njagulov – доцент, заступник директора Інституту історії Болгарської академії наук;

Irena Wodzianowska – доктор історичних наук, доцент кафедри історії та історіографії Східної Європи Інституту історії Люблінського католицького університету Івана Павла II.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 6 від 27.12.2024 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки» зареєстровано відповідно до Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року.

Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька.

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032. Історія та археологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.hist.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2663-5984 (print)
ISSN 2663-5992 (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2024

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Ананьїн О.В.

РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
В 2014–2018 РР.: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ..... 1

Бистрицька Е.В., Костюк Л.В.

ПРОЦЕСИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ МЕДИЧНОГО КАПЕЛАНСТВА
В УКРАЇНІ 8

Васьків Т.Р.

ДІЯЛЬНІСТЬ ТАЄМНОЇ КОЛЕГІЇ СТАРШИН У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ
ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ НА ПОДІЛЛІ (ЛИСТОПАД – ГРУДЕНЬ 1919 РОКУ)..... 14

Горбань Т.Ю.

РОСІЙСЬКІ ЕТНОПОЛІТИЧНІ СТЕРЕОТИПИ ІМПЕРСЬКОЇ ДОБИ
І СУЧАСНІ ПРОПАГАНДИСТСЬКІ МІФИ
(ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ»)..... 22

Добровольська Г.О.

ФОРМУВАННЯ ПРОФСПІЛКОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ
УКРАЇНИ: ПРОБЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 29

Долина Д.Є.

ХАРАКТЕР ТА СУСПІЛЬНИЙ ЗРІЗ ПРОТЕСТНОГО ПРОТИСТОЯННЯ
В ХОДІ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ..... 34

Драган М.І.

ОСНОВНІ ТЕМИ КАРИКАТУР, ПРИСВЯЧЕНИХ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ..... 41

Жовта І.І.

МЕДИЧНИЙ ДОГЛЯД ЗА ВИХОВАНКАМИ В ІНСТИТУТАХ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ
НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПОЧ. ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ МЕДИЧНОГО ЗВІТУ
ЗАКЛАДІВ ВІДОМСТВА ІМПЕРАТРИЦІ МАРІЇ ЗА 1903/1904 Н.Р.)..... 51

Зварич Р.В.

КРИМІНАЛЬНА СПРАВА ПРОТИ КИРИЛА ТРИЛЬОВСЬКОГО
У КОЛОМИЙСЬКОМУ ОКРУЖНОМУ СУДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ..... 57

Клочек А.І.

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ У СЕЛАХ
ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ТА ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО ПОВІТІВ
ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ПЕРІОД З 1864 ДО 1914 РОКІВ..... 63

Кривобок О.П., Крупенко О.В., Страшко Є.М.

ВОЄННЕ ЛИХОЛІТТЯ 2022 РОКУ ОЧИМА СЕЛЯН ІЧНЯНСЬКОЇ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ..... 69

Лисенко Д.М.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ КОМНЕЗАМОЖНИКІВ 76

Марасв В.Р.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ ЩОДО О. ТУЗЛА (2003 Р.) 82

Марків А.Л.

РИМО-КАТОЛИЦЬКІ ПАМ'ЯТКИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
В УМОВАХ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х – ПОЧАТОК 1960-Х РР.)..... 88

Мельник В.В. ЕРАСТІВСЬКА ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ СТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС.....	95
Попов В.Ж. УЛАМКИ КОЛИШНЬОГО ЖИТТЯ (АСОРТИМЕНТ УКРАЇНСЬКИХ МІСЬКИХ РИНКІВ У 1917–1920 РР.).....	102
Сергієнко С.Ю. ВІДОБРАЖЕННЯ ОСОБИСТИХ ВІДНОСИН УКРАЇНЦІВ У 20-І РОКИ ХХ СТ. В МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	109
Сітніков А.Ю. ПРОФСПІЛКОВЕ МАЙНО В УМОВАХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА УПРАВЛІННЯ (1990–2000 РР.)	119
Славик Ю.В., Крупчинський А.І. ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА ФЕНЦИКА В 1930-Х РОКАХ	128
Турченко Г.Ф., Стьопочкін М.М. БОРОТЬБА ЗА ХАРКІВЩИНУ В ПЕРШІЙ СОВЕТСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ (1917–1918 РР.) ТА НОВІТНІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ (2014–2024 РР.) ВІЙНАХ	138
Черкасов О.О., Біліченко Л.С. АДВОКАТУРА, СУД ТА НОТАРІАТ В СИСТЕМІ ОКУПАЦІЙНОГО АПАРАТУ ВЛАДИ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА «ТРАНСІСТРІЯ» (1941–1944 РР.)	146
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ	
Автушенко І.Б. ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ УДАРНИХ ГЕЛІКОПТЕРІВ В ТУРЕЧЧИНІ (1997–2023)	153
Данилюк І.В. АНДСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА КРИЗА	159
Захожай З.В., Доценко В.О., Жолоб М.П. ПОХОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ І ГЕНЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	165
Пєстова Д.О. МЕМОРІАЛЬНІ КОМПЛЕКСИ В ДАНІЇ: ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ ЩОДО ГОЛОКОСТУ	170
АРХЕОЛОГІЯ	
Ленчук Д.М. МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗВІДОК П.І. ХАВЛЮКА	176
ЕТНОЛОГІЯ	
Гриняк В.А., Боян-Гладка С.П. АНТРОПОЛОГІЯ ПАМ'ЯТІ ЛЕМКІВ ПРО ДЕПОРТАЦІЮ 1944–1946 РР. (НА МАТЕРІАЛАХ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МОНАСТИРИСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	185

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Іванов В.М.

КОНФЕСІЙНЕ РІЗНОМАНІТТЯ В ХАРКОВІ 1880–1910-Х РОКІВ 191

Кашаба О.Ю., Тавшунський О.М., Щербина І.В.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ 199

Савельєв В.С.

ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ В ІНДІЇ..... 205

ІСТОРІЯ НАУКИ Й ТЕХНІКИ

Tverytnyukova O.Ye.

DEVELOPMENT OF SCIENCE AND CULTURE IN KHARKIV
IN THE 1920S–1930S: AN ERA OF LATENT TERROR..... 213

Чалаван В.А.

НАУКОВО-ПОПУЛЯРИЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛТАВСЬКОГО ВІДДІЛУ
ІМПЕРАТОРСЬКОГО РОСІЙСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ПТАХІВНИЦТВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ..... 220

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ

Бондар Ю.О.

ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИОПИСАННЯ РОЗВИТКУ ПОВОЄННОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1946–1965 РР.) У ПЕРШЕ ПІСЛЯВОЄННЕ
ДЕСЯТИЛІТТЯ (1946–1953 РР.) 226

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 233

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ

УДК 930.1:338.45(477)»1946/1953»

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/4.33>

Бондар Ю.О.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРІОПИСАННЯ РОЗВИТКУ ПОВОЄННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1946–1965 РР.) У ПЕРШЕ ПІСЛЯВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ (1946–1953 РР.)

Дослідивши процес зародження та перші кроки становлення радянської історіографії промисловості Української РСР авторка приходить до висновку, що на рівні з певними позитивними моментами, такими як створення праць одночасно із становленням самого процесу конкретно-історичного дослідження – «по гарячим слідам» або як би зараз сказали в режимі он-лайн, намагання охопити всі існуючі аспекти теми, залучити до створення робіт не лише професійних істориків, але й журналістів, публіцистів, письменників, робітників, останні з яких безпосередньо задіяні у виробничому процесі, радянське історіописання перших повоєнних років увібрало в себе весь той негатив пізньосталінської тоталітарної диктатури, на послаблення якої так сподівалися прості люди, які тільки вчора перемогли нацизм. Гіперболізація і без того культу особи Сталіна у перше повоєнне десятиліття вийшла на максимально можливий рівень, коли не лише перемога у війні напряму пов'язувалася з іменем «батька народів», але й стратегічне планування та специфіка повоєнної відбудови та подальшого промислового розвитку, створення нових галузей виробництва, механізація та автоматизація всіх промислових процесів теж зводилася до «геніального передбачення» особисто Сталіна.

За таких умов, головною метою усіх праць, не дивлячись на те, чи це наукова стаття, брошура, монографія, розвідка, ставилося не стільки об'єктивне розкриття завдань, скільки змалювання внеску Сталіна, його оточення та партійно-бюрократичної номенклатури в процес відбудови та подальшого промислового розвитку. Пронизані культом особи, ці праці неправдиво відтворювали внесок робітників, інженерно-технічних кадрів, цілих науково-дослідних інститутів неправомірно приписуючи наприклад вдалі інженерні рішення напряму «батьку народів». До недоліків та прорахунків радянського історіописання перших повоєнних років слід віднести приділення дуже незначної уваги матеріально-побутовому становищу робітників, підвищенню їх освітнього, професійного, культурного рівня, майже відсутність праць, присвячених відбудові легкої, харчової, місцевої промисловості.

Ключові слова: виробництво, економіка, індустрія, історіографія, історіописання, машинобудування, підприємство, повоєнна відбудова, промисловість, робітництво, техніка, УРСР.

Постановка проблеми. Українська нація зробила величезний внесок у справу розгрому нацизму в Європі на рівні з іншими народами антигітлерівської коаліції, а 2 вересня 1945 року українець генерал-лейтенант Кузьма Дерев'янко на борту американського лінкора «Міссурі» в Токійській затоці підписав від імені СРСР Акт капітуляції Японії. Переможне завершення Другої світової війни відкрило нову сторінку в сучасній історії України. Вперше за багато століть майже всі етнічні українські землі опинилися в межах однієї держави. Україна виступила однією із країн-

засновниць ООН. Втім тоталітарний режим і адміністративно-командна система збереглися і навіть посилили свої позиції. Український народ був змушений і далі торувати собі шлях у виключно складних умовах тоталітаризму.

Україна лежала в руїнах. Загальновідомі факти про 714 міст та селищ, перетворених на руїни, знищення 28 тис. сіл, втрату 30% національного багатства, збитки у 1,2 трлн. крб. У напівзруйнованому стані залишилися близько 19% промислових підприємств. Катастрофічно знизились професійні якості робітництва, мільйони робіт-

ників загинули на фронті або зазнали каліцтва і в подальшому вже не могли приймати участь у виробництві.

Процес відбудови промисловості став дуже складним і суперечливим. Відродження промисловості на території Української РСР розпочиналось відразу ж після вигнання німецьких окупантів, тобто фактично вже у 1943 р. по мірі «відкочування» війни на Захід.

На превеликий жаль, традиційним як для радянської влади став екстенсивний характер повоєнної відбудови: незадовільне застосування досягнень науково-технічного прогресу, великий відсоток використання ручної праці там, де вже мав би відбутися перехід на автоматизацію і механізацію виробництва, постійне залучення все нових і нових хвиль робочої сили замість підвищення продуктивності існуючих трудових ресурсів, традиційний диспропорційний розвиток і хронічне відставання легкої та харчової промисловості в результаті постійного збільшення фінансування галузей промисловості групи А – добувної, обробної, енергетичної, інфраструктури, важкого машинобудування, домінування кількісних показників над якісними.

Втім ціною титанічної самопожертви, патріотизму, самозабутньої працелюбності, відданості справі, а – головне – вірі в те, що «тепер все буде по-іншому...», тобто без репресій, свавілля, засудження людей за вдуманими приводами та з поступовим покращенням рівня життя – Україна – найбільш постраждала від війни республіка СРСР почала швидко оговтуватися від війни та відновлювати свій промисловий потенціал, а тематика післявоєнної відбудови радянської промисловості майже відразу ж стала однією з провідних тем радянської історичної науки та публіцистики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, які йдуть у фарватері нашого дослідження, побічно чи тотожно торкаючись нашої теми особливо слід виділити роботи В. Яремчука [1], Ю. Лаєвської [2], І. Мищака [3], Ю. Ніколайця [4], Д. Нефьодова [5].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз процесу зародження та становлення історіописання розвитку повоєнної промисловості Української РСР (1946–1965 рр.) у перше післявоєнне десятиліття (1946–1953 рр.).

Виклад основного матеріалу. Майже весь перелік конкретно-історичних праць, які побачили світ у перші повоєнні роки можна умовно поділити на декілька груп: це або хвалебні панегірики партії та особисто «геніальному вождю, батьку

народів, генералісимусу товаришу Сталіну», в яких «про все, але по трохи», у тому числі про відбудову промисловості, або невеличкі брошури, в яких наводяться дані про втрати радянської промисловості за роки війни та окупації та темпи і результати повоєнної відбудови.

В якості промовистого прикладу можна навести приклад брошури В. Нижника [6], в якій автор зазначає, що «трудящі міст і сіл України з великим піднесенням зустріли новий п'ятирічний план і програму соціалістичного будівництва, що її проголосив товариш Сталін у своїй промові 9 лютого 1946 р.» [6, с. 42]. Науковець зазначає, що в економіку України за п'ять років вкладено 49,5 млрд. крб. і це в 1,6 рази більше всіх капіталовкладень за роки першої і другої п'ятирічок разом узятих. В історіографії вказується на значні успіхи, досягнуті у відродженні важкої в звільнених районах. Все це, як позначають автори, стало необхідністю в умовах перманентного перетікання Другої світової війни у жорстке протистояння із Заходом і з початком по суті Третьої світової «холодної» війни, яка в будь-який момент загрожувала перерости у відкритий повномасштабний конфлікт [7, с. 63].

Як найважливіший чинник, що зумовив економічний успіх та швидке відновлення промисловості, в радянській історіографії, що зароджувалася, виступає трудовий героїзм, проявлений у цей час народом. Так, дослідник О. Білоус зазначає, що станом на 1946 р. на Донбасі вже відбудовано і заново збудовано 430 дрібних і 146 основних шахт, які дають 52% довоєнного видобутку вугілля, стали до ладу 21 домна, 58 сталетопних агрегатів, 71 коксова батарея, 60 прокатних і трубних станів, відбудовано 104 машинобудівних заводи, що, в першу чергу, стало результатом трудової звитяги простих людей [8, с. 14]. У той же самий час дослідники зазначали, що першочерговим стратегічним завданням всієї промисловості є переведення її на «мирні рейки», працевлаштування мільйонів демобілізованих, кратне збільшення електрифікації, автоматизації та хімізації галузей промисловості [9, с. 19].

Висвітлюючи процес відновлення економіки України, крім традиційних пропагандистських штампів про «величезну допомогу більшовицької партії та радянського уряду», дослідники постійно наголошують на тому, що промислова база УРСР відновлювалася всіма республіками Радянського Союзу, що звичайно ж також використовувалося в тому числі і з пропагандистською метою, з намаганням показати славнозвісну «дружбу народів»

та перманентний процес формування єдиного «радянського народу» [10, с. 62]. Красномовним прикладом вищезазначеного є брошура Г. Ясницького, в якій автором зазначено, що найбільшу допомогу у відбудові шахт Донбасу надали робітники та інженери Кузнецького басейну, які відроджали на Донбас найбільш кваліфікованих шахтарів і спеціалістів, 57 великих підприємств республік СРСР брали участь у відбудові вже на той час легендарної «Запоріжсталі», металурги Магнітогорська взяли шефство над металургійною промисловістю України, робітники Ново-Троїцького заводу в Киргизії допомогли у відбудові цукрових заводів України [11, с. 56].

Характерною особливістю першої повоєнної п'ятирічки стало поступове впровадження досягнень науково-технічної революції, «золота доба» якої припадає на 70-80-ті роки ХХ століття, проте вже у перші повоєнні часи якісні зміни заявляють про себе. Дані процеси з лишком висвітлюватимуться в літературі, не лише з об'єктивних причин, а й з пропагандистськими цілями. Так, дослідник П. Цветков зазначив, що широке впровадження різних машин і механізмів призвело до ліквідації низки професій некваліфікованої, важкої і водночас малопродуктивної праці. Так, наприклад, коногонів на вугільних шахтах Донбасу змінюють машиністи електровозів, каталів у металургії – машиністи підйомних кранів. Вищим щаблем механізації праці є автоматизація виробництва, коли машина без сприяння людини виконує всі рухи, необхідні обробки сировини, і потребує лише контролю з боку робітника. Автоматизація виробництва перетворює робітника на кваліфікованого керівника, який здійснює лише контроль та регулювання механізмів [12, с. 138]. Показовим є пасаж Б. Златоустового, про необхідність боротьби «з пережитками капіталізму у свідомості робітників, про взаємоконтроль роботи окремих ланок конвеєра, ... радянський робітник не повинен приховувати брак у роботі свого товариша, ... порушувати питання про доцільність застосування різних методів залежно від конкретних виробничих умов» [13, с. 106].

Повоєнне відновлення промисловості Української РСР висвітлювалося радянськими істориками практично у прямому ефірі: щорічно, навіть щокварталу виходили нариси, в яких докладно подавалися результати відновлення, з найменшими деталями зображувалося будівництво нових промислових об'єктів або реконструкція існуючих.

Так, І. Бойко зазначає, що вже у 1944 році розпочалося відновлення ДніпроГЕСу – символу

індустріалізації, і в березні 1947 року перший агрегат Дніпровської ГЕС введено в експлуатацію. 31 серпня 1949 року – шостий агрегат [14, с. 38]. Академічний дослідник Д. Вірник у відносно ґрунтовній як для того часу монографії [15] підводячи певний підсумок 4-ї п'ятирічки відмітив, що у 1950 р. загальний обсяг продукції машинобудування порівняно до 1940 р. збільшився у 1,5 рази. Особливий акцент дослідниками приділено змалюванню процесів відбудови західноукраїнського регіону. Так, істориками зазначено, що за роки першої повоєнної п'ятирічки в західних областях УРСР відбудовано і збудовано понад 2500 великих і середніх підприємств, проведено значну роботу по реконструкції нафтової та газової промисловості, великі зміни сталися в організації і техніці лісової промисловості, валова продукція промисловості західних областей зросла в 3,5 рази, кількість робітників, зайнятих у промисловості західних областей зросла вдвоє [16, с. 44].

Характерною рисою економічних перетворень стала спроба запровадження госпрозрахунку у боротьбі за рентабельну роботу промислових підприємств. Законом про перший повоєнний п'ятирічний план передбачалося «...підняти значення прибутку та господарського розрахунку в народному господарстві як додаткового стимулу зростання виробництва; шляхом зниження собівартості продукції підвищити прибутковість усіх галузей виробництва» [17, с. 10]. Радянські економісти розраховували, що господарський розрахунок як система економічної організації підприємства, його взаємовідносин з державою та іншими підприємствами та господарськими організаціями стимулює виконання виробничого плану, призведе до зниження суспільно-необхідних витрат праці, матеріальних та грошових коштів на одиницю продукції [18, с. 34].

Тут слід зазначити, що основним питанням господарського розрахунку є зниження вартості та собівартості продукції і на цій основі неухильне підвищення рентабельності підприємства. Прогресивні радянські економісти протягом усього повоєнного періоду робили спроби ввести елементи відкритого ринку в радянську економіку і першим таким інструментом став госпрозрахунок. Забігаючи наперед найважливішою подією, стане реформа Косигіна-Лібермана, а також реформи горбачовської Перебудови. Однак ані в другій половині 1940-х, ані в 1965 р., ані в другій половині 1980-х років ці перетворення не досягли своєї мети з об'єктивних причин, перша з яких – неможливість поєднати командно-адмі-

ністративну економіку з елементами вільного ринку, яким був господарський розрахунок [19]. Проте певні успіхи були і в цьому напрямі повоєнного розвитку, що відбилося в ряді робіт. Так, дослідник Б. Геращенко зазначає, що за роки післявоєнної п'ятирічки досягнуто серйозних успіхів у зниженні собівартості продукції: у 1948 р. собівартість знижена проти попереднього року на 8,6%, у 1949 р. у порівнянні з 1948 р. собівартість знизилася на 7,3%, а 1950 р. зниження становило близько 6% проти попереднього року. За роки першої повоєнної п'ятирічки зросла рентабельність промислових підприємств УРСР. У результаті збільшилися відрахування від прибутків, які у 1949 р. зросли на 54,9% проти 1948 р., але в 1950 р. розмір прибутків визначено сумі 70,7 мільярда крб., майже втричі більше проти першого року повоєнної п'ятирічки [20, с. 41]. Істориками акцентовано увагу на тому, що глибока перебудова проведена після війни в машинобудуванні та в чорній металургії, також значна перебудова здійснена в хімічній промисловості, яка після закінчення війни перейшла на випуск мінеральних добрив та іншої продукції мирного часу, у лісовій промисловості, де різко збільшився вивіз будівельного, а також кріпильного лісу для вугільної, залізорудної та інших галузей видобувної промисловості [21, с. 10–11]. Дослідниками Р. Москатовим та І. Барановим відмічено, що до кінця 1946 р. відновлено та заново побудовано 566 вугільних шахт, введено в дію 21 доменну піч, 58 сталеплавильних агрегатів, 60 прокатних та трубних станів, 71 коксова батарея [22, с. 252], науковцем С. Червоненком зазначено, що вже за перші повоєнні роки в західних областях України відбудовано та зведено «з нуля» більше ніж три тисячі великих та середніх підприємств [23, с. 73].

Окремий величезний пласт наукового (із врахуванням тодішніх реалій) та науково-популярного наративу, ціла низка брошур, книг та публікацій присвячена в цей період відбудові окремих регіонів України, галузей виробництва, секторів економіки, найбільших підприємств, комбінатів, фабрик та заводів. Так, дослідник Л. Корнієць комплексно дослідив індустріалізацію західноукраїнського регіону, вказав на не лише відбудовчі реалії, але й на створення в Західній Україні абсолютно нових галузей виробництва [24], змалюванню особливостей відбудови підприємств металургійної галузі присвячена праця Ф. Петруша та І. Шевченка [25] та ґрунтовний збірник статей [26], дослідженню докорінних змін в машинобудівній сфері присвятив свою монографію М. Дре-

ветняк [27], статтю А. Омаровський [28], трансформацію транспортного сектору республіки висвітлив науковець П. Зведенюк [29].

Величезного значення радянська партійна наука надавала відтворенню процесу відбудови Донбасу, знаковою з великого переліку є праця В. Климушева [30], Харківщини – Г. Окладного [31; 32], Житомирщини – Л. Коваленка [33]. Актуальні виклики, які стояли на той час перед промисловістю півдня Української РСР висвітлив Г. Жеребкін [34].

Специфікою конкретно-історичного наративу першого повоєнного десятиліття також стала ціла низка брошур, присвячених особливостям відбудови конкретних підприємств, стовпом з великого переліку яких стоїть ДніпроГЕС. Це праці науковців Ф. Логінова [35], А. Євграфова [36], С. Сліпченка [37], В. Рубана [38], а також Одеського судоремонтного заводу [39], Каховської гідроелектростанції, Південно-Українського, Північно-Кримського каналів [40], Харківського тракторного заводу [41]. Також не можемо оминати історико-опартійну літературу, брошури, книги та публікації іншої природи таких авторів як Д. Білявський [42], С. Білоусов [43], І. Іоненко [44], Ф. Шерстюк [45], І. Кулик [46], І. Куземін [47], В. Бегма [48], М. Крисюк [49], В. Скоробогатий [50], М. Болтін [51]. Окремим напрямом історико-партійної літератури є змалювання руху за соціалістичне змагання в промисловості та застосування інших неекономічних стимулів на виробництві. В розглянуте десятиліття цей напрям лише набував певної «популярності» в партійному наративі, але все одно можемо виділити роботи О. Зворикіна [52], Ф. Кошелева [53], І. Ніколаєнка [54].

Достатньо специфічною складовою радянського наративу перших повоєнних років, як і в подальші декілька десятиліть став друк мемуарної літератури, нарисів, щоденників представників українського робітництва, в яких від першої особи змальовуються особливості відбудовчих процесів у промисловості, паралельно схвально оцінюючи внесок комуністичної партії та її активну, висвітлюються позитивні зрушення та традиційно замовчуються негативні складові. В першу чергу виділимо нариси М. Кучеріна «Як я варю сталь» [55], І. Бридька «Наш досвід циклічної праці» [56], В. Семинського «Швидкісна різка металів» [57], В. Гурґаля «На великих швидкостях» [58].

Висновки. Таким чином, в перше повоєнне десятиліття, в умовах апогею пізньосталінського тоталітарного режиму закладені ті фундаментальні риси радянського історіописання

промисловості Української РСР, які в подальшому ляжуть в основу радянської історіографії даної теми. До недоліків та прорахунків радянського історіописання перших повоєнних років слід віднести приділення дуже незначної уваги

матеріально-побутовому становищу робітників, підвищенню їх освітнього, професійного, культурного рівня, майже відсутність праць, присвячених відбудові легкої, харчової, місцевої промисловості.

Список літератури:

1. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. 526 с.
2. Лаєвська Ю. В. Перетворення в економіці України в 1953–1964 рр.: історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Донецьк, 2008. 218 с.
3. Мишак І. М. Історіографія інкорпорації та радянзації західноукраїнських земель (1939–2010 рр.): дис. ... доктора іст. наук: 07.00.06. К., 2010. 458 с.
4. Ніколаєць Ю. О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років. Українська історіографія. Вінниця: Інфракон, 2007. 360 с.
5. Нефьодов Д. В. Робітництво УРСР повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.) в історіографії: монографія. Миколаїв: Ліон, 2018. 404 с.
6. Нижник В. Українська радянська соціалістична республіка. К.: Держполітвидав УРСР, 1948. 56 с.
7. Мор Н. СССР – могучая индустриальная держава. М., 1947. 80 с.
8. Білоус О. Радянська Україна – соціалістична держава робітників і селян. К.: Політвидав України, 1947. 16 с.
9. Аракелян А. Основные задачи послевоенной пятилетки. М.: Госполитиздат, 1946. 63 с.
10. Володарский Л. Возрождение районов СССР, пострадавших от немецкой оккупации. М.: Госполитиздат, 1946. 103 с.
11. Ясницький Г. Дружба народів СРСР – джерело процвітання Радянської України. К.: Держполітвидав УРСР, 1953. 103 с.
12. Цветков П. Рабочий класс СССР. М.: Молодая гвардия, 1947. 152 с.
13. Златоустовский Б. В. Молодому рабочему о традициях рабочего класса. М.: Госполитиздат, 1948. 115 с.
14. Бойко І. Великі соціалістичні перемоги українського народу. К.: Укр. вид-во політ. літ-ри, 1948. 48 с.
15. Вірник Д. Ф. Економічний розвиток Української РСР – торжество ленінсько-сталінської національної політики. К.: Вид-во АН УРСР, 1951. 96 с.
16. Кулик І. Боротьба трудящих Західної України за радянську владу і возз'єднання з радянською Україною. К.: Держполітвидав УРСР, 1951. 49 с.
17. Супруненко М. Комуністична партія – натхненник і керівник боротьби українського народу за створення і зміцнення Української радянської держави. К.: Держполітвидав УРСР, 1953. 131 с.
18. Губарева О. Подъём культурно-технического уровня рабочего класса СССР. М.: Госполитиздат, 1955. 94 с.
19. Nefodov D. Western Historiography of the 1965 Economic Reform in the USSR. *Сторінки історії: Збірник наукових праць*. Вип. 53. 2021. С. 222–229. Режим доступу: <http://historypages.kpi.ua/article/view/248556>
20. Геращенко Б. Новый мощный подъем народного хозяйства СССР в первой послевоенной пятилетке. М.: Госполитиздат, 1951. 126 с.
21. Гуревич С., Партигул С. Новый подъем народного хозяйства СССР в послевоенной пятилетке. М.: Госполитиздат, 1949. 158 с.
22. Москатов П., Баранов И. Славный путь рабочего класса нашей Родины. М.: Госполитиздат, 1953. 324 с.
23. Червоненко С. Украина до Октябрьской революции и в годы советской власти. К.: Госполитиздат УССР, 1951. 122 с.
24. Корниец Л. Социалистические преобразования в западных областях Украинской ССР. К.: Госполитиздат УССР, 1950. 342 с.
25. Петруша Ф., Шевченко І. Металургія України на піднесенні. *Більшовик України*. 1949. № 1. С. 62–71.
26. Восстановление предприятий чёрной металлургии: сб. статей / Отв. ред. Н. И. Коробов. М.: Металлургиздат, 1946. 160 с.
27. Древетняк Н. Гвардия машиностроителей. М., 1947. 128 с.
28. Омаровский А. Послевоенное восстановление украинского машиностроения. *Вопросы экономики*. 1949. № 10. С. 55–65.
29. Зведенюк П. Транспорт України в новій п'ятирічці. К., 1947. 76 с.

30. Климушев В. Донбасс – важнейший трудовой фронт нашей Родины. Сталино, 1946. 26 с.
31. Окладной Г. М. Борьба трудящихся Харьковщины за послевоенную сталинскую пятилетку. Харьков, 1948. 76 с.
32. Окладной Г. М. Социалистический Харьков. Харьков, 1951. 200 с.
33. Коваленко Л. А. Житомир. Историчний нарис. Житомир, 1951. 47 с.
34. Жеребкін Г. П. Великі будови комунізму на Дніпрі і розвиток промисловості півдня Української РСР. К., 1952. 32 с.
35. Логінов Ф. Г. Відродження Дніпрогесу. К., 1950. 152 с.
36. Євграфов А. На відбудові Дніпрогесу. К., 1950. 36 с.
37. Сліпченко П. С. Великі будови сталінської епохи на Дніпрі. К., 1951. 32 с.
38. Рубан В. І. Велика всенародна будова. К., 1951. 112 с.
39. Усыченко Ю. И. Славные годы. Краткий очерк истории Одесского судоремонтного завода № 1. Одесса, 1952. 38 с.
40. Сухомел Г. І., Алпатьев С. М. Каховська гідроелектростанція, Південно-Український і Північно-Кримський канали – великі будови комунізму. К., 1951. 24 с.
41. Завалишин П. А., Хитрук М. И. Рационализаторы и изобретатели Харьковского тракторного завода. Харьков, 1952. 48 с.
42. Білявський Д., Колісник В. Авангардна роль комуністів на виробництві: З досвіду роботи партійної організації Львівського електролампового заводу. Львів : Кн.-журн. вид-во, 1951. 48 с.
43. Білоусов С. М. Відбудова і розвиток народного господарства та культури Української РСР в четвертій сталінській п'ятирічці (1946–1950 рр.). К. : Політвидав, 1953. 71 с.
44. Іоненко І. Розквіт народного господарства Радянської України. К.: Політвидав, 1953. 96 с.
45. Шерстюк Ф. Найважливіші будови другого року нової п'ятирічки. *Партійне життя*. 1947. № 6. С. 23–30.
46. Кулик І. Боротьба трудящих Західної України за радянську владу і возз'єднання з радянською Україною. К.: Держполітвидав УРСР, 1951. 49 с.
47. Кузємин І. Парторганізація Дніпрогесу в авангарді боротьби за Дніпрогес. К., 1951. 180 с.
48. Бєгма В. Беспартійний архів – опора партійної організації. М.: Політиздат, 1948. 253 с.
49. Крисюк М. Орден на прапорі. К.: Політвидав, 1949. 92 с.
50. Скоробогатий В. П. Тридцять років комсомолу Київщини. К.: Політвидав, 1949. 42 с.
51. Болтин Н. Севастопольская краснознаменная. Симферополь, 1949. – 72 с.
52. Зворыкин А. А. Социалистическое соревнование в промышленности СССР. М.: Политиздат, 1951. 78 с.
53. Кошелев Ф. Послевоенный пятилетний план и пути его досрочного выполнения. М.: Политиздат, 1949. 101 с.
54. Ніколаєнко І. І. Трудом прослаavimo Вітчизну. К. : Політвидав, 1950. 40 с.
55. Кучерин М. Как я варю сталь. М., 1946. 36 с.
56. Бридько И. Наш опыт цикличной работы. М., 1951. 82 с.
57. Семинский В. Скоростное резание металлов. К.-М., 1951. 88 с.
58. Гургаль В. Й. На великих швидкостях. Львів: Кн. вид-во, 1953. 64 с.

Bondar Yu.O. THE ORIGIN AND FORMATION OF HISTORIOGRAPHY OF THE DEVELOPMENT OF THE POSTWAR INDUSTRY OF THE UKRAINIAN SSR (1946-1965) IN THE FIRST POSTWAR DECADE (1946-1953)

Having studied the origin and the first steps of formation of the Soviet historiography of the industry of the Ukrainian SSR, the author concludes that, along with certain positive aspects, e.g., the creation of works simultaneously with the formation of specific historical research “in hot pursuit” or, as they would say now, online, the attempt to cover all available aspects of the topic, to involve not only professional historians but also journalists, publicists, writers, workers, the latter of whom were directly engaged in the production process, the Soviet historiography of the first postwar years absorbed all the negativity of the late Stalinist totalitarian dictatorship, the weakening of which ordinary people, who had just defeated Nazism yesterday, hoped for. The exaggeration of the already existing Stalin’s cult of personality in the first postwar decade reached the highest possible level, when not only the victory in the war was directly linked to the name of the “father of nations” but also strategic planning and the specifics of postwar reconstruction and further industrial development, the establishment of new industries, mechanization and automation of all industrial processes were reduced to Stalin’s “brilliant foresight.”

In that context, the main goal of all works, whether they were scholarly articles, brochures, monographs, or studies, was not so much to objectively fulfill the tasks as to portray the contribution of Stalin, his entourage, and the party and bureaucratic nomenklatura to reconstruction and further industrial development. Imbued with the cult of personality, these works falsely rendered the contribution of workers, engineering and technical personnel, and entire research institutes, improperly attributing, for example, successful engineering solutions, to the “father of nations”. The shortcomings and miscalculations of Soviet historiography in the first postwar years include the poor attention paid to the wellbeing of workers, the improvement of their educational, professional, and cultural level, and the almost complete absence of works on the renewal of light, food, and local industry.

Key words: *production, economy, industry, historiography, history writing, machine building, enterprise, postwar reconstruction, production sector, labor, technology, Ukrainian SSR.*